

Republika znanosti

9. 5. 2024

Številka: 10/2024

Avtorica:

- Daša Ličen

Vir: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (Rutar 1896 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LQ6SY6Y>)),
foto: Simon Rudmaš

Tržaški naravoslovci so se od leta 1874 združevali v Jadranskem naravoslovnem društvu. Člani so pripravljali znanstvena in poljudnoznanstvena predavanja, se družili v lastnih čitalniških prostorih, prebirali naravoslovno čtivo z vsega sveta, urejali znanstveno revijo, organizirali strokovne ekskurzije in podobno. Čeprav v predvojnem Trstu ni bilo univerze, so lokalni naravoslovci zelo uspešno držali korak s kolegi iz drugih imperialnih središč. Na tem mestu je moja pozornost namenjena nezanimanju članov društva za nacionalna in kakršna koli politična gibanja ter njihovemu poudarjanju pripadnosti posebni skupnosti, ki so jo imenovali Republika znanosti (it. *Repubblica della scienza*). Izbire članov omenjenega društva kažejo, da so v Trstu tudi tik pred prvo svetovno vojno obstajale za nacionalizem nedovzetne sfere.

Ljudje v danih okoliščinah privzemamo različne identitete in to velja tudi za člane Jadranskega naravoslovnega društva. Zdi pa se, da so se v skupnost društva vključevali le (ali vsaj predvsem) tisti znanstveniki, ki so se identificirali s široko skupnostjo naravoslovcev. Navdušenje nad naravoslovjem in predvsem nad praksami, ki so iz njega izhajale, je štel največ, političnih idej pa ni bilo mogoče zaznati. Glede na pomanjkanje indicev o politični in nacionalni naklonjenosti, ki bi jo gojili člani društva v obdobju od ustanovitve leta 1874 do začetka prve svetovne vojne, se torej zdi, da so bili člani Jadranskega naravoslovnega društva nacionalno nezaznamovani. Je to sploh mogoče?

Bolj tradicionalni opisi zgodovine Avstro-Ogrske pripisujejo nacionalnim gibanjem velik družbeni in politični pomen. Nacionalna gibanja, čutenja in identifikacija naj bi bili v pozni habsburški dobi skorajda povsem naravni pojavi, ki se jim ni bilo mogoče izogniti. Do prve svetovne vojne naj bi se razširili do te mere, da so zajeli prav vse prebivalke in prebivalce monarhije. Novejše raziskave (Wingfield 2007 (<https://www.hup.harvard.edu/books/9780674025820>); Nemes 2016 (<https://www.sup.org/books/title/?id=25913>); Judson 2018 (<https://www.hup.harvard.edu/books/9780674986763>)) pa pravijo drugače. Obsežne analize različnih virov kažejo, da je bila dvojna monarhija več kot samo kopica narodov in da življenja posameznikov niso bila povsem prežeta z nacionalnimi čutenji, niti niso nacionalna čutenja zaznamovala vseh plasti življenja. Posamezniki in posameznice so družbeno realnost doživljali na različne načine, to pa pomeni, da naklonjenost eni ali drugi politični skupini nikakor ni edina prizma, skozi katero lahko interpretiramo posamična življenja.

V zgodovinarskih raziskavah habsburške dobe je v zadnjem desetletju in pol močno prisoten koncept nacionalne indiferentnosti (<https://www.jstor.org/stable/25621730>) (angl. *national indifference*). Gre za analitično orodje, s pomočjo katerega je mogoče pogledati onkraj nacionalističnih diskurzov pozne avstro-ogrske dobe in prepoznati pomembno, a hkrati relativno preprosto dejstvo, da nacionalistični projekti in retorika niso bili vseprisotni niti niso v vsakem trenutku uravnavali življenjskih praks in recepcije prebivalstva monarhije. Zgodovinarica Tara Zahra ni prva, ki je opozorila na omejeni domet nacionalnih projektov, a je fenomenu nadela ime in ga skušala pretvoriti v analitično kategorijo. Nacionalno indiferentni so bili po njenih besedah tisti posamezniki ali skupnosti, ki so jih nacionalne ideologije bodisi povsem obšle bodisi so indiferentnost izbrali kot izhod iz primeža vse agresivnejših nacionalizmov. Na prvi pogled se nacionalna indiferentnost zdi priročen koncept za razumevanje tržaških naravoslovcev. Vendar pa nastopi težava že pri njihovi umestitvi v eno izmed dveh Zahrinih kategorij. Glede na svojo razgledanost, komunikacijske mreže in zgodovinsko obdobje so namreč tržaški naravoslovci nacionalna gibanja nedvomno poznali, torej niso spadali med prve, obenem pa nič ne kaže na to, da bi se idejam posameznih nacionalizmov načrtno zoperstavljali, zato jih ne moremo umestiti niti med druge.

Glede koncepta nacionalne indiferentnosti je kljub razširjenosti skeptična tudi avtorica sama, in sicer predvsem zato, ker gre pri nacionalni indiferentnosti še vedno za nacionalno kategorijo, ki v središče razprav postavlja nacijo, čeprav v

negativni obliki. Koncept daje poleg tega tudi občutek, da je odsotnost delitve po nacionalnih oseh nekaj izjemnega, presenetljivega oziroma odklonskega. Težavna je tudi predpostavka o tem, da je bila nacionalna opredeljenost prevladujoča, medtem ko je bila brezbriznost omejena zgolj na peščico. Obenem gre pri nacionalni indiferentnosti za kategorijo, ki lahko implicira stalnost, s čimer identitetam odreka situacijsko pogojenost. Zgodovinar Rok Stergar je v svoji analizi ljubljanskih veteranov (<https://doi.org/10.1017/S0067237811000580>) iz časa pred prvo svetovno vojno na primer pokazal na spremenljivost, raznolikost in predvsem situacijsko pogojenost tistih, ki jih navadno označujemo kot nacionalno indiferentne. S tem je osvetlil dejstvo, da nacionalno indiferentni niso monolitna skupnost, ki bi stala nasproti nacionalno opredeljenim. Četudi člani Jadranskega naravoslovnega društva v društvenem kontekstu niso izražali ali podpirali stališč lokalnega liberalnega proitalijanskega tiska, pa so morda v domačem krogu kritizirali »mačehovski« Dunaj in pozdravljali napredek Italije. Povsem mogoče je, da je bil posameznik v nekem okviru prepričan v svoje italijanstvo in da je to tudi javno izražal, v kaki drugi situaciji pa se na nacionalno pripadnost ni oziral ali ji je bil celo nenaklonjen.

Koncept nacionalne indiferentnosti je verjetno bolj kot politična ali analitična kategorija uporaben kot ohlapna metafora za odsotnost nacionalnih idej in praks v specifičnem času in prostoru. A nacionalna indiferentnost tudi le kot metafora ne bi bila ustrezna osnova za razumevanje tržaških naravoslovcev. V primeru Tržčanov namreč ne gre zgolj za ravnodušje do nacionalnih čutenj, pač pa do političnih idej nasploh. Mar ne bi bilo potemtakem bolje govoriti o politični indiferentnosti? Ali pa se preprosto opreti na perspektivo zgodovinskih akterjev in spregovoriti o članih Jadranskega naravoslovnega društva kot državljanih Republike znanosti?

V luči do sedaj zapisanega ni presenetljivo, da društveni pravilnik med pogoji za članstvo ni omenjal specifičnih jezikovnih, etničnih oziroma nacionalnih kriterijev. Pogoja za vstop v društvo sta bila zgolj dva: plačilo članarine in zanimanje za naravoslovje. Člani društva so se vseskozi zavedali dejstva, da si zanimanje za naravoslovje delijo z drugimi raziskovalnimi institucijami, društvi in posamezniki, zato so podpirali vsakršne stike z drugimi naravoslovci. Ideja o pripadnosti veliki skupnosti naravoslovcev oziroma znanstvenikov je prihajala do izraza tudi v društvenih besedilih in govorih. V [poročilu](https://www.biodiversitylibrary.org/item/45356#page/10/mode/1up) (<https://www.biodiversitylibrary.org/item/45356#page/10/mode/1up>) o delovanju društva pred letom 1880 so člani Jadranskega naravoslovnega društva na primer zapisali:

Načrti nekdanjih predsednikov [...] so bili izključno znanstveni! Napredek in širjenje naravoslovnih znanosti. Za nas ljubitelje znanosti in pripadnike svobodne republike mislecev so na srečanjih padle vse sledi razredne pripadnosti, vojaškega čina in nacionalnosti. Zvesti Republiki znanosti smo jo zmeraj imeli za kozmopolitsko!

Jadransko naravoslovno društvo je svojim članom v Trstu nudilo institucionalno zavetje in prostor, v katerem so bili v središču pozornosti naravoslovje in naravoslovni podvigi oziroma dosežki. Temelj in osnova tega specifičnega miljeja, ki je vztrajal v mestu, kjer so v vsakdan srednjih slojev in družbene elite vse bolj izrazito vstopale nacionalne identifikacije, je bila gosta mreža stikov, ki je tržaške naravoslovce povezovala s somišljeniki iz habsburških mest in krajev na Apeninskem polotoku, pa tudi iz številnih svetovnih raziskovalnih in znanstvenih središč. S pomočjo revij in knjig oziroma tiska kot takega so ustvarjali posebno realnost in z njo privrženost skupinski identiteti – Republiki znanosti. Prav komunikacijska mreža, ki je temeljila na tisku, je predstavljala temelj Republike znanosti – nekakšne na skupnem interesu vzpostavljene zamišljene skupnosti, ki je presegala tedanje politične, kulturne in jezikovne meje ter združevala naravoslovce iz različnih delov sveta.

Velja se vprašati, ali ni pretežna apolitičnost Jadranskega naravoslovnega društva pravzaprav pričakovana in logična. Navsezadnje naj bi bilo naravoslovje, vsaj v primerjavi s humanističnimi disciplinami, že samo po sebi manj dovzetno za politiko. Humanistično udejstvovanje, tudi v Trstu, naj bi bilo tako ali drugače ves čas podvrženo različnim političnim idejam in tokovom. Ali niso prav humanisti prelistavali zaprašene knjige Danteja Alighierija in iskali znake prisotnosti antične rimske civilizacije na lokalnem terenu?

Vendar pa tudi naravoslovje v poznem 19. stoletju v avstro-ogrskem kontekstu nikakor ni bilo imuno za politične ideje. Ameriška zgodovinarica Deborah R. Coen, denimo, je zelo nazorno [opisala in analizirala](https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo24768042.html) (<https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo24768042.html>) politične dimenzije imperialne znanosti. Imperialni naravoslovci so po njenih besedah fizično raznolike dele monarhije »prevzeli kot fenomen nadnacionalne države« in s tem pripomogli k oblikovanju ideje o heterogenem, a enotnem habsburškem imperiju. Obenem so številni naravoslovci v desetletjih pred razpadom Avstro-Ogrske izkazovali vse večjo politično angažiranost, a v drugi obliki – ne kot podporniki imperialnega državnega in družbenega ustroja, pač pa kot pristaši nacionalističnih gibanj. Pripadnost znanstveni skupnosti je bila postopoma porinjena v ozadje, v ospredje pa je prihajala podpora nacionalnim političnim ciljem, s čimer je kozmopolitski življenjski slog imperialnih znanstvenikov postajal vse bolj specifičen. Državljanje Republike znanosti, ki so bili zmožni premoščati vse bolj razdrobljeno jezikovno krajino habsburškega sveta in ki so ostajali kritični do romantičnega izključujočega nacionalizma, so s tem postali manjšina. V senci ekskluzivističnega političnega stremjenja posameznih nacionalnih gibanj je Republika znanosti postajala vse manj številčna – a vseeno se zdi, da je vsaj do vojne

vključevala večino članov Jadranskega naravoslovnega društva.

Viri pričajo, da so se nekateri člani društva načrtno in premišljeno izogibali političnim vprašanjem in konfliktnim situacijam. Ko sta predsednik društva Carlo Marchesetti in njegov dunajski kolega Josef Szombathy kovala načrte o »italijansko-nemško-avstrijskem kongresu«, je Marchesetti predlagal pretanjen način, s katerim bi se izognili nenaklonjenosti nekaterih lokalnih prebivalcev in si zagotovili uspeh. Sklenil je, da bi kongres v Trstu morali preprosto oznaniti in z njim šele potem seznaniti mestno upravo. Najprimerneje se mu je zdelo mestnemu svetu kar poslati vabilo, ki bi bilo seveda v celoti napisano v italijanščini. Svoj predlog je zaključil s frazo »[i]ch kenne meine Hühner«. Z neposrednim prevodom tega italijanskega izreka, ki se v izvorniku glasi *conosco i miei polli* (poznam svoje kokoši), je Marchesetti želel poudariti, da člane tržaškega mestnega sveta dobro pozna in ve, kako jih razorožiti.

V letih pred razpadom Avstro-Ogrske so številne na videz trivialne prakse Tržačanov vsebovale nacionalno noto. V vse bolj nacionalno razburkanem Trstu je zato Jadransko naravoslovno društvo s svojo politično apatičnostjo postajalo precej neobičajno združenje. Del pojasnila se skriva v preprostem dejstvu, da vneto raziskovanje in razpravljanje o naravoslovju ni puščalo prostora temam, ki ne bi bile neposredno povezane z naravoslovjem. Društvo je bilo namreč osnovano s partikularnim namenom: združevalo je ljudi, ki so se ambiciozno zavzemali za napredek znanosti in se zavedali dejstva, da bi nacionalne meje in politična nestrinjanja vplivala na kvaliteto naravoslovnega raziskovanja. Ob dejstvu, da bi politične teme pretrgale vezi, ki so društvo povezovale z raziskovalnimi središči onkraj Trsta, bi politična nestrinjanja načela tudi harmoničnost sodelovanja med člani znotraj društva. Z drugimi besedami, ker so člani izhajali iz jezikovno, versko, geografsko in kulturno heterogenih ozadij, bi soočenja različnih političnih stališč nemara vodila tudi do konfliktov.

Odsotnost političnih idej, še zlasti nacionalnih, znanstvenim društvom in ustanovam celotne Habsburške monarhije ni bila tuja. Zdi se celo, da je prav ta odsotnost ključno vplivala na odličnost naravoslovcev. Tovrstni, nacionalno neobremenjeni *modus vivendi*, ki ga je mogoče opaziti pri dinamični in uspešni tržaški naravoslovni skupnosti, je lahko odpiral pot napredku znanosti. Zgodbo Jadranskega naravoslovnega društva lahko zato jemljemo kot še en primer, ki postavlja pod vprašaj podedovane mite o nacionalni determiniranosti Tržačanov v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Ustaljeni opisi preteklosti namreč običajno spregledajo t. i. nacionalno indiferentne prostore, še zlasti v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Tudi Trst, ki se je v 19. stoletju znašel na stičišču nasprotujočih si nacionalnih projektov, je torej poznal politično indiferentnost.

* Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega projekta N6-0294 Diskurzi in prakse vmesnosti v regiji Alpe Jadran: Celovec, Ljubljana, Trst 1815–1914. Transnacionalni, interdisciplinarni raziskovalni projekt. Več o Jadranskem naravoslovnem društvu pa si lahko preberete v knjigi *Meščanstvo v zalivu* (<https://zalozba.zrc-sazu.si/p/1804>).